

Technická univerzita v Liberci

**FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A
PEDAGOGICKÁ**

Katedra: Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie humanitních věd

**BERGSONOVO POJETÍ ČASU
BERGSON'S CONCEPT OF TIME**

Bakalářská práce: 12 – FP – KFL – 163

Autor:
Anna BRADÁČOVÁ

Podpis:
.....

Vedoucí práce: PhDr. RNDr. MTh. Dalibor Hejna, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
58	0	1	0	16	1

V Liberci dne: 20. 6. 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Bergsonovo pojetí času

Jméno a příjmení autora: Anna Bradáčová

Osobní číslo: P09000547

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 20. 6. 2012

Anna Bradáčová

Děkuji vedoucímu své práce PhDr. RNDr. MTh. Daliboru Hejnovi, Ph.D. za cenné rady a metodické vedení práce.

Anotace

Tato bakalářská práce pojednává o dynamickém pojetí času francouzského myslitele Henri Bergsona. Jádrem jeho bádání je skutečné, pravé trvání, které je naprosto odlišné od času, který využívá matematika či fyzika. Skutečný čas („dureé réelle“) není dělitelný, je to neustále plynoucí kontinuum, které je spojeno s lidským psychologickým životem. S tématem času se Bergson zaměřil i na otázku svobody lidského jednání a na vztah mezi objektem a subjektem.

Cílem této práce je čtenáři přiblížit téma času z pohledu filozofa Henri Bergsona a vysvětlit jeho filozofický názor na základě pojmů a myšlenek, které uvádí nejen samotný filozof ve svých dílech, ale i jeho interpreti, jako například Milíč Čapek nebo Jakub Čapek.

Klíčová slova

Trvání, kontinuum, paměť, vzpomínka, hmota, duše, svoboda jednání

Annotation

This Bachelor Thesis is dealing with the topic of dynamic approach to time of the French scholar Henri Bergson. The focus in his research is the pure, real duration which is absolutely different from the time consideration which is used in mathematics and physics. The real time (“dureé réelle”) is not divisible, it is a permanently floating continuum connected to the human psychological life. Focusing on the topic of time, Bergson also concentrated on the ideas about the freedom of human actions and behaviour, but also on the relationship between the object and the subject.

The aim of the thesis is firstly to make the reader familiar with the topic of time-understanding from Bergson’s point of view. Secondly, the thesis also explains Bergson’s philosophical opinion on the basis of concepts and thoughts

which are stated not just by the scholar himself, but also by his interpreters such as Milíč Čapek and Jakub Čapek.

Terms

Duration, continuum, memory, recollection, matter, soul, the freedom of actions

Obsah

Úvod.....	10
1. Filozofické pojetí času	12
2. Charakteristika pojmu čas u některých filozofů	13
2.1 Platón.....	13
2.2 Aristotelés	14
2.3 Aurelius Augustinus.....	15
2.4 Immanuel Kant.....	16
2.5 Martin Heidegger	18
2.6 Jan Sokol	19
3. Život a dílo Henri Bergsona.....	22
4. Bergsonovo pojetí fyzikálního času.....	24
4.1 Homogenní čas	24
4.2 Prostor	25
5. „Durée réelle“	26
5.1 Metoda intuice.....	26
5.2 Psychologický stav.....	28
5.3 Paměť	31
5.3.1 Vzpomínky	33
5.3.2 Proces vzpomínání	36
5.3.3 Sen.....	37

5. 3. 4	Klamné rozpoznání a déjà vu	39
5. 4	Přítomný okamžik	41
6.	Vztah duše a těla	44
6. 1	Vědomí	44
6. 2	Tělo	47
7.	Svoboda	52
	Závěr	54
	Seznam použité literatury	56
	Seznam příloh	58

Úvod

Ústředním tématem této bakalářské práce je pojetí času u francouzského filozofa Henri Bergsona. Většina lidí nemá potřebu hlouběji nad tímto fenoménem rozjímat, bere ho jako něco pro nás přirozeného, něco, co tu existuje spolu s námi, ale i před námi a po nás. Mnoho filozofů, ale i fyziků a dalších vědců se nad tímto tématem pozastavilo a chtělo ho blíže specifikovat. Protože je toto především filozofická práce, vědeckým teoriím času se nevěnuje. Z pohledu filozofie je v práci zmiňován například Platón a Aristotelés, dále je stručně zmíněno pojetí času z pohledu Augustina Aurelia, Immanuela Kanta či Martina Heideggera. Za české filozofy je zmíněn známý současný filozof Jan Sokol. V následující kapitole je blíže popsán život Henri Bergsona a jeho vliv na pozdější nejen evropské, ale i americké myslitele a spisovatele.

Čtvrtá a pátá kapitola pojednává o Bergsonově pojetí času. Základem jeho teorie je rozlišení času na čas fyzikální a tzv. „dureé réelle“. Fyzikální čas je čas, který se běžně využívá ve fyzice a jiných vědních oborech. Měří se jím vztahy mezi aktuálními veličinami, lze jej dělit a jednotlivé jeho části počítat. Opozicí je „dureé réelle“. Podle Bergsona tento čas je správný, skutečný čas, který plyne, který nelze ani zastavit, ani zpomalit či zrychlit. Je to plynoucí kontinuum, ve kterém my žijeme.

Práce je zaměřena na jednotlivá témata, která jsou důležitá pro vysvětlení Bergsonovy teorie. Jedná se o psychologický stav, paměť, vzpomínky, přítomný okamžik, kde neustále dochází k promítání minulosti do přítomnosti, kdy budoucnost není předem dána, protože každý psychologický akt je složen ze dvou elementárních prvků. Obsahuje nejen celou dosud zažitou minulost, ale i prvek, který je nepředvídatelný a kvůli kterému nevíme, jaká budoucnost bude následovat. Princip kauzality zde neplatí, tatáž příčina nevždy

musí nutně vyvolat tutéž příčinu. A proto je podle Bergsonových slov budoucnost nepředjímatelná.

Poslední kapitoly této práce se věnují tématům, kterými se Bergson zabýval při úvahách o čase - svobodě lidského jednání a vztahu mezi objektem a subjektem.

Cílem bakalářské práce je vysvětlit na těchto tématech, jak Henri Bergson jako představitel filozofie života vnímal čas.

1. Filozofické pojetí času

Čas (lat. *tempus*, řec. *chronos*, *kairos*) bezprostředně prožíváme. Vnímáme ho jako něco samozřejmého, běžného, a nemáme potřebu se nad časem více zamýšlet. Je tématem téměř každého filozofa a vědce. Je nedílnou složkou našeho života, je to jedno z nejvíce diskutovaných témat filozofie.

Co to tedy čas je? Mnoho filozofických směrů charakterizuje čas jako nepřetržitý sled, který plyne z minulosti, přes přítomnost do budoucnosti. Vyjádření povahy času přinášelo již od počátku filosofie problémy, mnoho filozofů se snažilo vyjádřit čas v souvislosti s pohybem a prostorem.

Již Aristotelés považoval čas za jeden z akcidentů (případků) substance. O čase říká: „...*je nemožné, aby byl čas, není-li duše...*“¹ Jestliže neexistuje něco nebo někdo, kdo žije, hýbá se, pak není možné čas měřit.

U Augustina vyvstává názor, že jediné, co jest, je přítomnost. Věci minulé již nejsou a věci budoucí stále ještě nejsou. V novověku se pojmem času zabýval například I. Newton, který zastával názor, že čas je absolutní a tedy naprosto nezávislý na událostech a okolnostech, které se odehrávají ve vesmíru.

Čas byl do 20. století chápán jako „čas absolutní“. Tato myšlenka byla základem klasické fyziky a byla přejata od Aristotela a Augustina. Toto pojetí času je všeobecným řádem, který svým bytím je naprosto nezávislý na dějích probíhajících ve vesmíru. Čas absolutní je zde vnímán jako základní veličina, pomocná proměnná v rovnicích a při popisu pohybu. V souvislosti s absolutním časem můžeme mluvit i o absolutní minulosti, absolutní přítomnosti a absolutní budoucnosti. Důvodem je lineární plynutí času od minulosti k budoucnosti, které platí pro všechny jevy ve vesmíru.

¹ ARISTOTELEŠ. *Fyzika*. Praha: Petr Rezek, 1996, s. 121

2. Charakteristika pojmu čas u některých filozofů

2.1 Platón

Platón píše o tom, že věci jsou pomíjivé a můžeme o nich mít pouze mínění, ale to neznamená, že o nich máme poznání. Jeho ideje jsou však věčné a opravdu skutečné a jsou tedy předobrazem konkrétních jednotlivých věcí. Čas je vyjádřen v jeho názoru na proměnlivost pouhého mínění smyslového světa.

Čas vnímá jako „*pohyblivý obraz věčnosti*“² vzniklý „*podle věčnosti, trvající v jednotě*.“³ Při stvoření světa došlo ke vzniku času. Části času – dny, noci, měsíce a roky, spolu s minulostí a budoucností Platón považuje za druhy času. Nevědomě a nesprávně považujeme tyto druhy času jako věčnou jsoucnost. Ovšem o ní můžeme říci pouze, že „*jest*“ a pohybům přiřazujeme určení „*byl*“ a „*bude*“ z důvodu plynutí v čase. Trvá-li něco ve stále stejné podobě bez hnutí, nestárne ani nemládne, čas to nijak neovlivňuje. Spolu s časem a světem vzniklo Slunce, Měsíc a pět jiných hvězd, které slouží jako hranice a uchování číselných rozměrů času.

Platón se také zabývá myšlenkou rozdílu mezi časem a prostorem. Říká, že prostor jistě existoval před vznikem světa, ale čas mohl vzniknout až spolu se světem po zákroku demiurga. „*Čiré dění totiž existovalo před rozumovým zásahem tvůrce, ale poněvadž se žádné dění nemůže odehrávat mimo nějaký prostor*“⁴, Platón došel k závěru, že prostor musel existovat před vznikem světa, jinak by se svět rozpínal do nicoty.

Platónovo pojetí času má také etickou hodnotu. Skrze čas se měl člověk co nejvíce přiblížit dokonalému řádu a světu idejí.

² PLATÓN. *Timaios, Kritias*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 30

³ Tamtéž, s. 30

⁴ FLOSS, K. *Čas, dějinnost a Augustinus Aurelius*. Praha: Filosofia, 2001, s. 19

2.2 Aristotelés

Aristotelés je považován za filozofa, který měl, stejně jako jiní filozofové, potíže s uchopením pojmu čas, ale jako jeden z mála reflektoval čas velmi dobře. Čas byl pro něj číslem (počtem) pohybu (dřívější a pozdější) a něco, co souvisí s lidským duchem. Takže určit čas se dalo pomocí určitých, pravidelných pohybů. Pohyb a jeho vysvětlení byl ústředním tématem Aristotelovy filozofie. Jeho filozofie vnímá čas jako číslo a současně jako něco, co je nemožné bez lidského ducha. Nově pojímá vztahy dějů – to, co bylo, může být základem budoucího. Z pohledu Aristotela všechno má svůj cíl (*entelechia*). Čas je směřovaný, má orientaci, teče jedním směrem a není možné ho obrátit, jako tomu je na příklad v dnešní fyzice. Tato filozofická myšlenka se stala základem teleologie.

V díle „*Fyzika*“ se Aristotelés zabývá, zda čas je něčím jsoucím, nebo nejsoucím a jaká je jeho podstata. Neomezený čas se skládá z částí, stejně jako jakákoliv jeho část je částí. Jedná se o části, kdy jedna část tu již není, protože již byla, a druhá část tu ještě není, protože teprve bude. O přítomném okamžiku (*to nyn*) je těžké říci, zda stále trvá, zda je stále tentýž, nebo se jedná o zcela jiný, nový okamžik – nový. Je-li to zcela jiný okamžik, pak všechno, co původně bylo přítomným okamžikem, muselo zaniknout, aby nastoupil nový přítomný okamžik. Díky pojetí přítomného času jako hranice lze čas pojmut jako omezený.

Podle Aristotela je těžké definovat čas, natož říci něco o jeho podstatě. Říká, že „*čas je především pohybem, a jakousi změnou.*“⁵ Čas je tedy všudypřítomný a vždy přítomný. Pokud nerozlišujeme žádnou změnu, myslíme, že čas není, ale pokud změnu vnímáme, pak říkáme, že čas plyne. Z toho lze vyvodit, že čas je spojen se změnou a pohybem, jehož je hlediskem.

⁵ ARISTOTELEŠ. *Fyzika*, c. d., s. 110

Čas určuje pomocí „před a po“, kdy jeden časový úsek následuje po druhém. Aristotelés určuje pomocí přítomného okamžiku, co to čas je. Přítomný okamžik způsobuje rozdělení času, je jakousi hranicí – jedno je počátkem, druhé je koncem. A dále přítomný okamžik zajišťuje spojitost mezi dřívějším a pozdějším. Kvůli přítomnému okamžiku nemůžeme o čase říci, že je stále tentýž, nýbrž že je jiný, protože jednotlivé okamžiky jsou jiné. Věci okolo nás bytují v čase, tedy jejich bytí je měřeno časem. Existuje-li něco věčného, pak to není v čase.

2.3 Aurelius Augustinus

Platón a Aristotelés propracovali problematiku času z hlediska kosmologie. Augustinus přichází s novým úhlem pohledu na tuto problematiku, a tím je psychologické hledisko. Pro Augustina je čas činností duše, čímž se tato problematika přesouvá do sféry lidské duše. Základem pro vnímání času je funkce paměti, která jako jediná má schopnost sjednotit tři elementární části času: minulost, přítomnost, budoucnost. Pouze to, co je přítomné, je skutečné. Vnímání přítomnosti, přítomného okamžiku, nám umožňuje přítomný okamžik diferencovat od věčnosti.

Augustinus často vycházel z učení Aristotela, avšak v několika bodech se rozcházejí. Augustinus Aristotelovy aporie řeší psychologicky, kdežto Aristotelés se je snaží vyřešit „fyzikální cestou“. Na rozdíl od Platóna a Aristotela nevychází z přírody. Jeho „prvotním hybatelem“ je milující nebeský Otec. Dále se Augustinus snaží zachovat autonomii času, nezprostornuje ho.

Augustinus vnímá čas jako kvalitu stvoření a spolu s Platónem zastává názor, že čas a svět jsou identické z hlediska existence, protože začaly existovat zároveň. Je „základem pro vznik a zánik bytí“⁶, není to změna, ale pouze tam, kde se vyskytuje opravdový pohyb, tedy změna, může být čas

⁶FLOSS. *Čas, dějinnost a Augustinus Aurelius*, c. d., s. 30-31

myšlen. Člověk si během své existence klade otázky po původu – minulosti a cílech – budoucnosti. Časový úsek mezi zrozením a smrtí je vnímán jako přítomnost, kdy si člověk nemůže být jistý svou existencí, z čehož vyplývá úzkost člověka. V čase života člověka je přítomnost tou nejmenší částí času. Velikost prostoru minulosti a budoucnosti se na ose života postupně žitím mění. Na konci života je bytí minulostí. Augustinus se zabýval otázkou, jak se může člověk spolupodílet na bytí, když přítomnost prakticky není?

Dějinná povaha času se projevuje skrze pohyb. Tam, kde je pohyb, musí být něco, co se pohybuje. Podle Augustina jsou dějiny „stopou věčnosti“, a proto čas jimi může hýbat. Život společnosti je vnímán jako dějinná dimenze dialektiky času.

Augustinem pojatý čas je antropocentrického rázu a je orientovaný protologicky, tedy minulostně. Tím je i ovlivněno jeho členění časových úseků světových dějin. Celkem jsou dějiny světa rozděleny na šest částí, prvních pět jich připadá do období před Krista a pouze jedna část je věnována naší přítomnosti a celé další budoucnosti.

2. 4 Immanuel Kant

Ke konci středověku a v novověku zaujímal čas druhořadou pozici za prostorem a často byl s prostorem ztotožňován. Důležitou pozici získal až u Immanuela Kanta v kritickém období, kdy Kant vnímal čas jako hodnotnější než prostor. Kant objevil transcendentální charakter času – „čas pramení v transcendentálním subjektu jako forma počitků a společně s nimi konstituuje předmět poznání.“⁷

Čas spolu s prostorem vnímá Kant jako dvě čisté formy smyslového názoru. Čas není ničím mimo subjekt, mimo nás, kteří máme nějaký smyslový názor, získaný z působení věcí na naše smysly. Čas nemůžeme zrušit, je

⁷ FLOSS. *Čas, dějinnost a Augustinus Aurelius*, c. d., s. 46

potřebným, nutným základem všech názorů, které afikcí předmětů získáme. Je jednorozměrný - různé druhy časů jsou pouze jeho omezenými částmi, je nekonečný a díky představě času je umožněno pochopit pojem změny a pohybu. Pouze to, co to je obsaženo v čase, se mění, ovšem čas sám zůstává neměnný a stálý. Vše, co vnímáme smysly, existuje v čase a tedy i v časových vztazích mezi sebou a námi. Objektivní platnost času je dána naším vnímáním věcí, jevů jako předmětů našich smyslů: to je „*empirická realita času*“⁸.

Považuje čas za skutečný, je „*skutečnou formou vnitřního názoru*“⁹. Říká: „*Není možné nazírat čas jako něco mimo nás, právě tak jako není možné nazírat prostor jako něco v nás.*“¹⁰ Jsme si vědomi proměn svých vlastních představ a máme jistou představu o svém určení v čase. Čas a prostor jsou pro Immanuela Kanta základní počátky poznání, z nichž můžeme dále formulovat syntetické věty a priori. Nevýhodou je jejich aplikovatelnost pouze v rámci jevů.

Kant se zabýval procesem vnímání a říkal, že aktivita vnímání je ovlivněna pohybem a časem. Kant říká, že čas a prostor umožňují vnímat, vjemy zachytit a vjemy třídit. Uvědomoval si, že vjemy jsou různé a jsou jiné, právě proto, že jsou v jiném čase a prostoru. A jinakost není dána samotností věci, ale právě časem a prostorem. Hovoří o časovém názoru, který vznikl před zkušeností! Všechny vjemy kolem nás lze z hlediska času a prostoru třídit, což nás vede k obecnému vědeckému poznání. To je pro Kanta tak zvané „*nadindividuální pravidlo.*“

⁸ KANT, I. *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 65

⁹ Tamtéž, s. 66

¹⁰ Tamtéž, s. 54-55

2. 5 Martin Heidegger

Napsal knihu „*Bytí a čas*“ (1927), kde najdeme novou koncepci času. Podstata času je pojmenována termínem „časovost“ (Zeitlichkeit), jež je velmi úzce spojena s člověkem. Podle Heideggera bychom měli čas chápat jako „*transcendentální horizont otázky po bytí*“¹¹ Ke zdárnému pochopení Heideggerova pojetí času jsou nezbytné znalosti o jeho vyložení času v každodenním pobytu. Heideggerova otázka po čase je definována otázkou po bytí. Podle Heideggera člověk žije v čase a uvědomuje si trvání svého života, svou konečnost, „bytí ke smrti“. Život vnímá jako kličkování – člověk si žije nezodpovědně, jakoby věčně, rozptyluje se. Teprve před smrtí si uvědomuje, že všechna jeho rozhodnutí a konání jsou nenapravitelná.

Bytí člověka Heidegger označuje zvláštním výrazem „Dasein“, nebo-li „zde-bytí.“ Člověk je jsoucnem, kterému především jde o vlastní bytí a s tím spojené o „být moci“. Bytí v čase Heidegger charakterizuje jako jsoucnem v „sebeředstihu“ (existencialita) spolu s „již-bytí-v“ (fakticita) a „bytí-u“ (upadlost). Tyto tři rysy pobytu jsou starostí, která mu předchází. Existujeme ve světě a máme neustále strach, obavu o své pobývání, a právě proto je úzkost uvědomění si vlastní smrti, vlastní konečnosti. Smrt je součástí „Dasein“, proto je „Dasein“ konečný, je bytím ke smrti. Smrt je přítomna již v okamžiku zrodu člověka a je základním faktorem určujícím další průběh pobytu ve světě. V přítomnosti nevnímáme smrt jako něco, co se nás netýká. Nebýt našeho vědomí smrti, nepochopili bychom bytí, protože bychom nevnímali nic jako důležité a náš čas by byl nekonečný. Čas tak vymezuje lidské bytí, jeho rozmanitost, jeho hodnoty.

Přítomnost nám otevírá budoucnost. Na jedné straně to jsou plány a představy, naše přání a touhy. Současně obava a starost spojená s překážkami, s nečekanými událostmi, obava z vlastní nemožnosti ovlivnit budoucnost nám

¹¹ HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh, 2008, s. 57

umožňují postupně žít onu budoucnost. Jistota (rozvrh) a nejistota (vrženost), tak jak vykládá M. Heideggera český filozof Jan Sokol, jsou pojmy, které definují „přítomnou skutečnost“. Je to opakující se proces končící smrtí.

2.6 Jan Sokol

Nejčastěji se s časem setkáváme ve fyzice, kde je předmětem zkoumání. Představujeme si, že čas je fyzikální veličina, kterou dokážeme měřit a vyjadřovat čísly. O čase hovoříme i v běžném životě, například slovním spojením „nemám čas“, si nepředstavujeme zastavení hodinek. Člověk, který „nemá čas“, má čas na něco jiného, má jiný program, pospíchá. Znamená to, že i přes to, že řekne, že nemá čas, jeho čas stále plyne.

Základem časovosti člověka je fenomén rytmu – striktně se opakující pohyby. Prim pro pochopení fenoménu času hraje naše zkušenost s časem jako obzorem lidských možností. Sokol říká, že nelze oddělovat „vnitřní časové vědomí“ od vnějších věcí a světa. Lidský pobyt je vždy tělesný a lze jej zkoumat v rámci zkušenosti – vnitřní i vědecké. Fenomén času je zkoumán různými obory jinak a ukazuje se tedy v protikladných pozicích – vnější (kosmický) a vnitřní (lidská zkušenost). Dále ve vnitřním čase nalézáme polaritu plynutí a trvání, současnosti a následnosti. Třetím členem, který zaujímá místo mezi těmito polaritami, je podle Sokola rytmus. Rytmus není ani vnější, ani vnitřní, ale je obojí. Spojuje naši tělesnost s vnitřní zkušeností, avšak vyrůstá z něj to nejduchovnější – hudba a poezie. Díky rytmu jsme schopni navázat společenství s druhými lidmi a s přírodou. Zakoušení rytmu je pro člověka intimní, skrze myšlení a řeč ho nejsme schopni uchopit, doprovází nás celý život, od narození po smrt. „*Je to nepochybně řád, a přitom právě v něm se můžeme cítit zvláště svobodně.*“¹²

¹² SOKOL, J. *Čas a rytmus*. Praha: Oikoyomenh, 2004, s. 278

Mezi tři extáze času náleží přítomná situace, „*to, co se chystá, i to, co právě minulo*,“¹³ a díky našemu vědomí dokážeme v přítomnosti podržet část minulosti a budoucnosti. Člověk sám je změnou, je pravidelným rytmem a i když nevnímá žádnou vnější změnu, vždy jsou tu změny vnitřní, které vnímá. Proudem vědomí je struktura onoho rytmu, kdy dochází ke střídání důrazu a uvolnění. Tato pravidelnost, rytmus, zasahuje do všech lidských rozvrhů, ovlivňuje naše jednání, ale také umožňuje soulad jednotlivce s druhými lidmi.

Rytmus tedy rozčleňuje plynutí času. Tělesné rytmy – tep, dech, chůze – jsou jasnými projevy života, jsme si vědomi naší existence. Pravidelnost rytmu je něco, co neplyne, ale trvá, tudíž svým způsobem to Sokol označuje jako „*obranu proti času*.“¹⁴

Sokolovo pojetí dějinnosti člověka vychází z myšlenek o člověku a jeho bytí mnoha filozofů. Příkladem mohou být jména jako je M. Heidegger, W. James, E. Lévinas, dále F. W. J. Schelling, F. Nietzsche či H. G. Gadamer. Stejně jako Heidegger vnímá Sokol člověka jako „vržený rozvrh“. Každý máme své cíle a snažíme se dojít k jejich naplnění. Od počátku cesty za splněním cíle nás doprovází zkušenosti, ať už naše nebo cizí, jde o tak zvanou „přítomnou minulost“, kterou si můžeme být jisti. Člověk bez minulosti nemůže existovat, nemá na čem „stavět“ své nyní, není schopen ničemu porozumět a bez minulosti člověk neunes nároky budoucnosti. Tuto jistotu jsme nuceni opustit kvůli povaze přítomnosti, jež nám nedává jistotu trvání. A protože člověk se rozhoduje jít za svým cílem, opouští onu jistotu a vrhá se do neznámých vod. Ke svému kroku do neznáma potřebuje cítit oporu, která se mu dostává ze zkušenosti, že by mohl dojít úspěchu, protože tomu tak jednou

¹³ Tamtéž, s. 280

¹⁴ Tamtéž, s. 286

už bylo. Tak získáváme oporu od druhých lidí, jejich slovo je pro nás pevným bodem, o který se v případě nejistoty můžeme opřít. A samozřejmě k odvaze udělat krok do neznáma potřebujeme víru, víru v naši budoucnost, jež stojí za pokus.

3. Život a dílo Henri Bergsona

Hlavním tématem této práce není život a dílo H. Bergsona, přesto bych ráda tohoto stěžejního filozofa představila. Pro lepší pochopení jeho pojetí filozofie času, nám může pomoci vývoj jeho myšlení a filozofické orientace.

V Paříži se 18. října roku 1859 do židovské rodiny rodí Henri Bergson - syn Angličanky a francouzského hudebníka. Jako mladý muž nastupuje na jedno z největších gymnázií Lycée Condorcet, kde byl obeznámen s filozofií. Projevuje se jeho nadání pro matematiku a ve svých 18 letech získává jako žák Classe de mathématique élémentaires cenu za vyřešení matematické úlohy. Roku 1901 se stává stálým členem francouzského Institutu a přednáší v Anglii a Americe. Jeho přednášky byly jakousi intelektuální módou vzdělanců i mezi dámami. Byl také laureátem na Nobelovu cenu za literaturu v roce 1927. Umírá během německé okupace Paříže v roce 1941.

Úspěšnost jeho literární tvorby by leckterý filozof mohl závidět, jeho díla byla nejen čtena, studována, ale překládala se do mnoha cizích jazyků. Do filozofie se zapsal svým jedinečným pojmem reálného trvání – „durée réelle“ – který je základním pojmem obsahu naší práce. Dalším z jeho klíčových pojmů je filozofická intuice, kdy každý vjem je uměleckým dílem.

Z Bergsonových děl bychom měli především jmenovat:

- *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí (Temps et Liberté. Essai sur les données immédiates de la conscience)*, 1888. Zaměřuje se zde především na čas, prostor a svobodu a nalezneme tu již propracovaný pojem reálného trvání.
- *Hmota a paměť (Matière et Mémoire)*, 1896. Pojednává o vztahu těla a duše.

- *Vývoj tvořivý (L'évolution créatrice)*, 1907. Obsahuje rozšířenou teorii reálného trvání na celý vesmír a dále teorii životního elánu, jenž je podobná univerzálnímu vědomí.
- *Smích (Le Rite)*, 1900. Nalezneme zde Bergsonovu estetiku.
- *Vnímání změny (La perception du changement)*, 1911. Oxfordské přednášky - Bergson vnímá realitu jako změnu.
- *Duchovní energie (L'énergie spirituelle)*, 1919. Zkoumá, jaký je poměr duše a těla.
- *Trvání a současnost (Durée et simultanéité)*, 1922. Především kritika obecné teorie relativity.
- *Dvojí pramen morálky a náboženství (Les deux sources de la morale et de la religion)*, 1932. Rozpracovává svou etiku.

Bergson je představitelem filozofie svobody. K záchraně svobody přistupuje novým způsobem - využitím pojmů času a trvání.¹⁵

Celkově měla jeho filosofie nepřímý dopad na generaci evropských a amerických myslitelů. Měla vliv na vývoj pragmatismu ve Spojených státech. Ve Francii a Německu ovlivnila vývoj fenomenologie, existencialismu a personalismu. Bergsonovy myšlenky ovlivnily i literaturu, především modernisty (M. Proust, J. Joyce). Ti chtěli ve svých dílech umělecky vyjádřit myšlenku času a vědomí jako nedělitelného a neustále proudícího toku.

¹⁵ BERGSON, H. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Jaroslav Samec, 1947, s. 5-10

4. Bergsonovo pojetí fyzikálního času

Matematikové a fyzikové pracují s časem, který je značen t (lat. *tempus*). Takto pojatý čas neoznačuje tok času, ale „*vztahy mezi současnostmi, mezi přítomnými veličinami.*“¹⁶ Výsledek při využití proměnné t definuje současný vztah mezi určitou veličinou a určitým okamžikem, jedná se o měření jednoho pohybu druhým pohybem.¹⁷ Čisté vědomí neměří čas, nevnímá ho jako množství jednotek času. Ale trval-li by cit, který trvá nějak určitou dobu, dvakrát méně, pak by čistým vědomím nebyl vnímán jako ten samý cit.¹⁸

Fyzikální čas se tomu psychologickému podobá v jednom z rysů – je tvořen z po sobě následujících částí.¹⁹ Ono pravé, skutečné trvání („*durée réelle*“) je podle Bergsona řada kvalitativních změn s možností jednotlivých okamžiků se navzájem ovlivňovat a postupovat. Jedná se tedy o plynoucí kontinuum, ale při hlubším zkoumání zjistíme, že tu jsou jednotlivé okamžiky, které svým vzájemným splýváním navenek působí jako jeden nedělitelný celek. Psychologický čas je pak jednak mnohostí, jednak jednotou.²⁰

4.1 Homogenní čas

Představa homogenního času je výsledkem kombinace čistého trvání a homogenního prostoru, to znamená, že je představou prostoru. V rámci lineárního času lze nejen činit diference časových okamžiků a sčítat je mezi sebou, ale také jsou součástí prostoru, aniž by ho ovlivňovaly. Z toho nutně vyplývá, že homogenní čas je prostor a tvoří jeho čtvrtý rozměr. Takovýto homogenní čas v prostoru lze dělit. Na kterémkoliv místě časové přímky lze umístit hranice, což umožňuje následné měření času. Proto je homogenní čas označován za čas „zprostorňelý“. Jedná se o mnohost bodů v prostoru, které

¹⁶ ČAPEK, M. *Henri Bergson*. Praha: Nakladatelské družstvo Máje, 1939, s. 50

¹⁷ Tamtéž, s. 50

¹⁸ BERGSON, *Čas a svoboda*, c. d., s. 153

¹⁹ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 47

²⁰ ČAPEK, J. *Henri Bergson na cestě ke skutečnému času. Filozofický časopis*. 2002, roč. 50, č. 2, s. 233

jsou si buď navzájem vnější, anebo jsou totožné a vytvářejí tak jeden bod. Skutečný čas, ono „durée réelle“, nelze dělit, jedná se totiž o nepřetržité kontinuum. Při měření času musí probíhat nějaký pohyb v prostoru, kdy porovnáváme dva pohyby. První pohyb uijeme jako to, podle čeho budeme pohyb měřit a druhý pohyb jako měřený pohyb. Měříme určitou vzdálenost v prostoru a zjišťujeme momenty, kdy se tělesa nacházela na témže místě.

V našem životě má homogenní čas důležitou roli, člověk se v něm musí orientovat a má zde možnost plánovat své jednání, ale bohužel nám brání v poznání skutečného času. Diference mezi čistým trváním a homogenním časem implikuje diferenci v poznání absolutna a praktična, tedy toho, co je užitečné.

Jednou z dalších odlišností homogenního času od skutečného trvání je možnost předvídat budoucnost.²¹

4. 2 Prostor

Bergson vnímá prostor jako prostředí, skrze které se nám něco projevuje, a jelikož je člověk schopný percepce věcí položených vedle sebe, dokáže tyto předměty od sebe odlišit a na jednotlivé z nich je schopen upřít svou pozornost. Základním znakem prostoru je vzájemná exteriorita jednotlivých věcí. Tyto věci jsou navzájem ohraničené, není možné jejich vzájemné splývání a to umožňuje dané věci v prostoru lokalizovat, a jak tomu není dáno v čase, lze je sčítat.

²¹ Tamtéž, s. 235, 236

5. „Durée réelle“

Za „durée réelle“ Bergson ve své filozofii označuje naše psychologické trvání probíhající reálně v čase, kdy se „*Já nechá žít*“²² a nevnímá odlišnosti mezi přítomnými a minulými stavy, posuzuje je jako plynoucí kontinuum. Bergson podává příklad o vzpomínání si na tóny hudby, kdy přítomný tón částečně splývá s tónem minulým, ale navazuje i na tón, který teprve propukne. Nevnímáme každý tón jednotlivě, ale vnímáme je dohromady a vytváří tak jednolitý sled bez vnitřního rozdělení.²³

Charakteristická vlastnost pro čas je, že uplývá. Minulost je již uplynulý čas. Přítomný okamžik stále uplývá, takže teď prakticky není. Přítomnost je něco, co se vměšuje do mé minulosti, když řeknu slovo, pak jeho první slabika je již minulostí, a také zasahuje do mé budoucnosti, svým jednáním se naklání do budoucnosti, vždy se rozhoduje s ohledem na budoucnost.²⁴

Bergsonovo filozofování o čase se promítlo i do dalších tradičních témat, a těmi jsou problém vztahu mezi subjektem a objektem a problém svobody, kterými se budu zabývat v této práci později.

5.1 Metoda intuice

*„Existuje přinejmenším jedna skutečnost, kterou všichni uchopujeme zevnitř, intuicí, a nikoli jednoduchou analýzou. Je jí naše vlastní osoba ve svém plynutí napříč časem. Je to naše Já, které trvá.“*²⁵ V každodenním životě se lidský duch odpoutává od vnitřního kontinuitního trvání, aby byl schopen orientovat se ve světě vnějších věcí. Z kontinuity činí diskontinuitu, z pohybu stálost a ze změny věci vytváří pevný bod. Je to důležité pro náš praktický

²² BERGSON, *Čas a svoboda*, c. d., s. 83

²³ Tamtéž, s. 83

²⁴ BERGSON, *Hmota a paměť: esej o vztahu těla k duchu*. Praha: Oikoymenth, 2003, s. 103

²⁵ BERGSON, H. *Myšlení a pohyb*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 177

život a pro řeč, avšak tím se mu zakrývá možnost zachytit základ, jádro skutečnosti. V praktičnu se lidský duch ztotožňuje s „hotovými“ pojmy, kterými pravou skutečnost nelze zachytit, nelze ji převést na pevný bod či na stálost. Skutečnost neustále plyne a my její plynutí můžeme zachytit pouze intuicí.²⁶

Naše vlastní psychologické trvání („durée réelle“) můžeme díky Bergsonově intuici bezprostředně prožívat. Protože je to plynoucí kontinuum, nemůže být nahrazeno pojmy, ani ho nelze zaměnit s pevnými body. Kdybychom chtěli psychologické trvání podat jinak, než metodou intuice, tedy běžným způsobem („hotové“ pojmy), pak je to podle Bergsona nemožné. Uvádí příklad, kdy člověk chce druhému sdělit svůj dojem, který v něm vzbudil Homérův verš v originále. Tomu druhému můžeme s pochopením našeho dojmu pomoci překladem verše, osvětlit mu skrze jiné pojmy ten náš vnitřní pocit, ale nikdy druhý nepochopí, nepocítí, ten dojem, který ve mně ten verš zanechal. Ani skrze ty nejpřesnější pojmy tomu ten druhý neporozumí. Přestože je pro nás náš vnitřní pocit jednoduchou záležitostí, je velmi těžké ho předat někomu jinému.

Bergson v díle „*Hmota a paměť*“ popisuje dvě základní metody poznání. První z nich je analýza. Analýzu využíváme v každodenním životě, ale i ve vědě. Při analýze je nám určitá věc podána skrze prvky, které známe a které má i jiná podobná věc. Vymezujeme ji nikoli tím, čím je, ale vždy tím, čím není. Analýza pak při zkoumání předmětu nikdy neuchopuje předmět přímo, ale vždy ve vztahu k jiným předmětům. Druhou metodou poznání je intuice. Intuicí Bergson nazývá sympatii, díky které se „*přenášíme do nitra nějakého předmětu, abychom splynuli s tím, co je v něm jedinečného, a tedy nevyjádřitelného.*“²⁷ Skutečné trvání je tvořeno prvky, které se pozvolna mísí mezi sebou, a vytvářejí tak kontinuum. Jedná se tedy o mnohost a zároveň o

²⁶ Tamtéž, s. 205

²⁷ Tamtéž, s. 175

jednotu. A protože v kontinuu dochází stále ke změně, není možné ho analyzovat, ale jenom a pouze uchopit intuicí.²⁸ Nejedná se o pouhé nečinné nazírání do vlastního nitra, při intuici vyvíjíme myšlenkové úsilí, kdy se snažíme eliminovat naši obraznost ode všech symbolů, kterými je zatížena z vnějšího světa.²⁹

Symbolickým poznáním Bergson označuje takové poznání, které ke svému popisu věci využívá existující pojmy, přechází od hybného k pevnému a jedná se o poznání relativní. Naopak intuice je poznáním absolutna, pracuje s pohybem a změnou a život bere jako plynoucí kontinuum.³⁰

Podle Bergsona by měl vzniknout zcela nový druh poznání. Mělo by to být poznání, které by koexistovalo s fyzikou a zkoumalo by to, co fyzika nemůže kvůli svým jasně vymezeným metodám a předmětu zkoumání pojmut. Něčím takovým je právě tok trvání. Fyzika z toku skutečnosti postihne jen nehybné obrazy, které jsou pro její zkoumání jistě užitečné, ale chybí zde podobnost se samotným tokem trvání.³¹

5. 2 Psychologický stav

Duševní stavy nelze měřit, protože je nelze mezi sebou poměřovat kladením na sebe a zjišťovat, který z nich je menší a který větší. To lze provádět pouze v prostoru, kde lze předměty mezi sebou poměřovat díky jejich jasně vymezeným hranicím. Psychologické stavy jsou totiž kladeny za sebou. „Říkáme-li ‚týž počitek o různé intenzitě‘, znamená to vlastně více počitků o různé kvalitě.“³² Duševní děj není jasně vymezen hranicemi, proto se mísí s jinými následujícími a předcházejícími stavy. Psychologický děj se mění jen tím, že trvá. Jako příklad změny vnitřního stavu M. Čapek uvádí moment, kdy

²⁸ Tamtéž, s. 175, 176

²⁹ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 12

³⁰ BERGSON, *Myšlení a pohyb*, c. d., s. 210

³¹ BERGSON, H. *Vývoj tvořivý*. Praha: Jan Laichter, 1919, s. 462

³² ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 14-15

se díváme na stále tentýž předmět, ze stejného úhlu pohledu, za stejného světla, atd. Náš názor na daný předmět se liší od názoru, který jsme na něj měli před chvílí. Tento krátký duševní stav se dá rozdělit na vjem a vzpomínku. To poukazuje k nesnadnému rozlišení hranice mezi minulostí a přítomností, mezi tím, co vnímáme, a tím, co vyvoláváme z paměti.³³ Řekneme-li tříslabičné slovo, první dvě slabiky jsou již minulostí a jediná třetí slabika je přítomností. Ale ani tu poslední nevyslovíme v jednom momentu. Čas, během kterého vyslovujeme slabiku, můžeme rozdělit na části a vždycky části předchozí jsou vůči té poslední části již bezprostřední minulostí. Hovoříme-li s někým, máme v paměti nejen slova, ale i věty a proto Bergson vyjadřuje myšlenku, že celý náš vnitřní život je dlouhá přímka počínající zrozením vědomí a nekončící.³⁴

Každý psychologický stav se na první pohled jeví jako homogenní, ale také je vždy i heterogenní, je jednotou a zároveň mnohostí, je to smrštění minulosti a přítomnosti. Bergson pro lepší představivost vnitřního prožívání využívá příkladu s hudbou. Melodii vždy vnímáme jako celek, i když víme, že její jednotlivé části – noty, jdou za sebou. Psychologické stavy jsou tedy jednotou mnohosti. Kvůli naší představivosti máme potřebu si vše představovat s jasnými hranicemi, ale u vzpomínek, vjemů, atp. je to dost složité, obzvláště když se mezi sebou prolínají. Melodie se rozvíjí, když v přítomném okamžiku, který se pozvolna proměňuje v minulost, přistoupí nový tón, který jakoby onu melodii posouval do přítomnosti. Tak je psychologické dění tvořivého charakteru, kdy každý nový, přítomný moment vytvoří novou, nijak neodvoditelnou přítomnost z předešlé přítomnosti, teď již minulosti.

„Durée réelle“, tedy „*skutečné trvání našich psychologických dějů*“³⁵ není ani předpověditelné a ani předurčené. Předpovědět lze pouze to, co se opakuje a tím psychologické stavy nejsou. Abychom dokázali předpovědět

³³ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 16 - 17

³⁴ BERGSON, H. *Duchovní energie*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 81

³⁵ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 34

následující psychologický děj, museli bychom ho celý prožít ještě dříve, než ho skutečně prožijeme. Rozporuplnost je očividná. Budoucnost není předem dána, nikde nečeká, až k ní dojdeme, „*budoucnost se tvoří*.“³⁶ Její nedefinovatelnost je založená na onom novém prvku, který prodlužuje minulost do přítomnosti a vytváří tak další teď.

Psychologický akt zahrnuje v sobě dvě složky: první obsahuje všechny minulé okamžiky, celou naši minulost. Druhou složkou je nedefinovatelný okamžik daný v aktuálním „teď“. Nepoměr mezi první a druhou složkou je zřejmý, stojí totiž proti sobě celá naše minulost a kratičký časový úsek, který však v budoucnosti může mít velký vliv. Lze tedy říci, že naše budoucnost je predestinována našimi minulými svobodnými rozhodnutími.³⁷

Vnitřní trvání Bergson definuje jako „*kvalitativní mnohost bez podobnosti s číslem; organický vývoj, který přece není rostoucí kvantitou, čirá heterogenita, v jejímž klíně neexistují rozdílné kvality*.“³⁸ Jediné co z trvání existuje mimo nás, je přítomnost. Ve věcech vnějšího světa dochází ke změnám, ale momenty změny jsou pouze naším „*upomínacím*“ vědomím vnímány jako následující po sobě. Ve vědomí najdeme nerozlišitelné stavy po sobě následující a v prostoru současnosti odlišující se od sebe – první současnost již není, když se objeví druhá a nijak na sebe nenavazují. Tyto současnosti přicházejí po sobě pouze v našem vědomí, podle Bergsona je necháváme následovat i v sobě samých. Tím jsme znemožnili myšlenku stejného trvání vnějších věcí a nás samotných a kladení času do prostoru.³⁹

Z nedělitelnosti psychologického trvání vyplývá ještě jeden důsledek, který osvětlí diferencí mezi naším psychologickým trváním a matematickým homogenním časem. Fyzikální čas lze do nekonečna dělit, přítomný okamžik je

³⁶ Tamtéž, s. 39

³⁷ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 36 - 42

³⁸ BERGSON, *Čas a svoboda*, c. d., s. 175

³⁹ Tamtéž, s. 175 - 176

„zobrazen bezrozměrným bodem.“⁴⁰ Kdežto v psychologickém pojetí zahrnuje i sebemenší přítomný okamžik nějaké to trvání. Stojí tak proti sobě psychologické trvání, vnímané jako jednota mnohosti, jehož části se vzájemně mísí a které není neustále dělitelné, a fyzikální čas, který naopak je do nekonečna dělitelný, části jsou homogenní a vzájemně si vnější. Oba tyto typy času spolu plynou. Augustinovy úvahy o čase mají podobný závěr, ke kterému došel i Bergson. „*Bergsonovo psychologické zkoumání dostává metafyzický ráz, protože vyúsťuje v závěry, týkající se nejen času vnitřního, nýbrž času vůbec. Čas fyzikální i čas kosmický musí mít strukturu příbuznou času psychologickému, mají-li vůbec býti časem.*“⁴¹

Psychologický stav vnímání mé přítomnosti je jednak percepce bezprostřední, nejbližší minulosti a jednak stanovením okamžité budoucnosti. A protože je minulost vnímána jako počitek a budoucnost jako pohyb, je má přítomnost tvořena symbiózou mezi počitkem a pohybem, kdy pohyb prodlužuje počitek v činnosti.

5.3 Paměť

Bergson se ve svých dílech zabývá otázkou, co je to vědomí. Chápe je jako paměť – „*uchování a shromažďování minulosti v přítomnosti.*“⁴²

Podle Bergsona existují dva druhy paměti. Na jejich rozdílnost poukazuje na příkladě učení se. Učíme-li se něco nazpaměť, pak si čteme jednotlivé věty, které opakujeme do doby, než si je zapamatujeme. Tak pokračujeme s celou látkou. Látku umíme nazpaměť, stala se z ní naše vzpomínka a máme ji uloženou kdesi v paměti. Při zkoumání, jak jsme se danou látku učili, zjistíme, že člověk si představuje jednotlivé etapy, které se učil. Každá tato etapa je svým způsobem specifická, protože zaujímá odlišné

⁴⁰ ČAPEK, *Henri Bergson*, c. d., s. 45

⁴¹ Tamtéž, s. 54

⁴² BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 12

místo v čase než jiná etapa, některé byly dříve naučené, jiné přišly na řadu později. Každá z nich má své místo v minulosti. Vzpomínka na naučenou látku nazpaměť má charakter návyku. Při učení jsme vynakládali jisté úsilí pro její zapamatování. Nejprve jsme si celou látku rozčlenili na menší části, ty se naučili a poté opět složili v naučený celek a mohli ji využít v činnosti. Vzpomínka na danou látku tak byla do paměti vložena jako mechanismus, který čeká na ten správný podnět ke spuštění. Vzpomeneme-li si pouze na část četby, nemá podobu návyku, ale otiskla se nám do paměti.

Vzpomínka na celou látku a vzpomínka na jednu její etapu se liší jak ve stupni, tak v povaze. Každá následující etapa překrývá tu předcházející a naučená celá látka je skládání z těchto naučených částí. Tak je dána diference ve stupni. V rámci diference v povaze je vzpomínka na jednu etapu četby pouhou představou, kterou můžeme prodlužovat nebo zkracovat. Ale vzpomínka na celou četbu požaduje zřetelně určený časový úsek k vyvolání všech potřebných artikulačních pohybů. Jedná se tedy o činnost, nikoliv o představu, jak tomu je u vzpomínky na jednu etapu četby a navíc je řazena do přítomnosti.

Dalo by se tedy rozlišovat mezi dvěma teoreticky nezávislými paměťmi. První, která jako obrazy-vzpomínky ukládá do paměti vše, co se událo během každodenního života, v časové posloupnosti. Každý obraz je označen místem a datem, jinak by se minulost uchovávala k naprosté neúčinnosti. Tento první typ Bergson označuje jako paměť opravdovou. Druhou paměť je paměť neustále připravená zareagovat na podnět z vnějšího světa. Tato paměť je zasazena v přítomnosti a vyhlíží do budoucnosti, jediné, co si zachovala z minulosti, jsou ony reflexivní pohyby. Dá se říci, že se jedná o souhrn reakcí, kterými tělo odpovídá na vnější předměty, které vyvolaly příčinu. Podle Bergsona nelze hovořit o paměti, ale spíše o návyku, kdy my tyto pohyby děláme zcela automaticky, opakujeme tak naši minulou zkušenost.

Jedna paměť tedy „představuje“⁴³ a druhá „opakuje.“⁴⁴ Někdy druhá paměť - „reflexivní“, může nahradit první, či být její iluzí.

Paměť týkající se hybných mechanismů jsme získali úsilím, ovládáme ji vůlí. Pro spontánní paměť je charakteristická nahodilost a věrohodnost toho, co ukládá. K součinnosti mezi oběma typy paměti dochází v momentě, kdy paměť ukládající obrazy připomene všechna minulá vnímání (vzpomínky), která jsou podobná s aktuální situací v přítomnosti, paměti „reflexivní“, a osvětlí, co tomuto vnímání předcházelo, co následovalo a poskytne tak to nejlepší možné rozhodnutí, jak zareagovat.

Celková paměť je vždy obsažena v přítomnosti, aby mohla nabídnout co nejširší pole adekvátních možností, jak zareagovat v dané situaci na daný počitek. Paměť reaguje na přítomný okamžik pohybem translačním a pohybem rotačním. Translační pohyb předkládá přítomnému okamžiku celou minulost, podle aktuální situace více či méně smrštěnou. Rotační pohyb se snaží nabídnout určitou minulost z nejlepších úhlů pohledů.⁴⁵

5. 3. 1 Vzpomínky

Prvním typem vzpomínek jsou vzpomínky spontánní, které jsou dokonalé a obsahují v sobě veškeré detaily. Čas k tomuto typu nemůže nic přidat, ani mu něco ubrat, pak by totiž došlo k její deformaci a už by nebyla tou samou vzpomínkou. Tento typ je „označen“ datem a místem a jeho zaznamenávání a ukládání do paměti probíhá neustále, každým momentem. Druhý typ vzpomínek jsou vzpomínky naučené. Jedná se o vzpomínky, které si neustálým opakováním více a více osvojujeme, až se stanou návykem. Člověk

⁴³ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 59

⁴⁴ Tamtéž, s. 59

⁴⁵ Tamtéž, s. 57 - 65

tyto vzpomínky nevědomě upřednostňuje, protože jsou užitečnější pro náš život.⁴⁶

Každá vzpomínka je propojena dotykem se všemi předchozími a následujícími událostmi. V minulosti se nacházejí takzvané „dominantní vzpomínky“, které fungují jako pilíře, ke kterým se váží další vzpomínky. Tato „dominantní vzpomínka“ určuje, jak moc nebo jak málo se v ní minulost stahuje, a proto se od sebe vzpomínky liší.

Bergson také řeší otázku, odkud se naše vzpomínky berou. Kde se „uskładňují“? Kde najdeme jejich úložiště? V díle „*Hmota a paměť*“ podává vysvětlení vědy, která na základě experimentů tvrdí, že vzpomínky jsou uloženy v šedé kůře mozkové. Bergson je však zcela jiného názoru. V rámci slovní afázie⁴⁷ „zmizí“ podle vědy jen některé vzpomínky. To je ale podle Bergsona nesmyslné, nemůže „zmizet“ jen část vzpomínek. Bergson na to reaguje tvrzeními, že buď dojde k odstranění všech vzpomínek, nebo dojde k oslabení mentálního poslechu. Častěji se projevuje druhá možnost, kdy nemocný nemá dost sil k uchopení své sluchové vzpomínky. Vyskytují se i případy, kdy jsou z paměti odstraněny skupiny vzpomínek: 1) Jedná se o vzpomínky, které se vytratí náhle a jsou odstraněny nahodilé skupinky slov, čísel atp. 2) Ve druhém případě se vzpomínky vytrácejí postupně podle metodického a gramatického řádu (Ribotonův řád). Nejprve vytratíme vzpomínky na vlastní jména, na obecná jména a nakonec na slovesa. Bergson tvrdí, že při náhlé ztrátě vzpomínek, tyto vzpomínky ve skutečnosti nezmizí, ale jsou stále přítomné a aktivní, proto často dochází k jejich zpětnému obnovení. Přestože se jedná o značně rozsáhlou ztrátu vzpomínek v porovnání s druhým typem, nejde o jejich konečnou ztrátu. Afázie postupného vytrácení vzpomínek znamená oslabování funkce aktualizovat vzpomínky ve slova. Nejprve tedy mizejí vlastní jména, důvodem je jejich vzdálenost od

⁴⁶ Tamtéž, s. 60 - 61

⁴⁷ Jedná se o poškození řeči, která je důsledkem narušení řečových center v mozku.

napodobitelné činnosti. Proto jsou slovesa slova, která přicházejí na řadu zapomnění jako poslední. Jedná se o slova, která nám tělesné úsilí dovolí opět zachytit ve chvíli, kdy nás schopnost prodloužit vzpomínku ve slovo začne opouštět.⁴⁸

Vzpomínka se projevuje ve vědomí, má-li pomoci vysvětlit aktuální situaci, ukázat možná řešení a pomoci předvídat budoucnost. V paměti jsou uchovány tisíce a tisíce vzpomínek a prodloužena v činnost je pouze ta, která má s daným vjemem společný specifický rys. Nám se vzpomínka jeví celá: to, co ji předcházelo, i to, co ji následovalo. U zvířat se pravděpodobně vyjeví jen výsledek, jak se rozhodnout. Naše pozornost k životu vybírá mezi tlačícími se vzpomínkami ty, které jsou potřebné k osvětlení naší aktuální situace. Slabá odchylka od pozornosti k životu spadá do běžné nepozornosti a může být zdrojem klamného rozpoznání.

Vraťme se k otázce, kde se vzpomínky uchovávají. Bergson tedy nesouhlasí s vědou, že jsou uloženy v šedé kůře mozkové, ale nabízí zcela novou hypotézu. Podle něj je jejich úschovnou duch. Minulost a vzpomínky se uchovávají samy v sobě. Duch, vědomí je především Bergsonem chápáno jako paměť. Musíme se oprostít od naší potřeby si vše představovat s jasně vymezenými hranicemi. Paměť je něco neohraničitelného, které svoji kapacitu myšlenek neustále zvětšuje tím, že my žijeme život, tím, že se vyvíjíme.⁴⁹

„Kde jsou vzpomínky uloženy?“ To je podle Bergsona špatně položená ba dokonce nesmyslná otázka, vždyť vědomí probíhá v rámci času, nikoliv v rámci prostoru. Čisté vzpomínky se skrze aktualizaci proměňují ve vzpomínky-obrazy a ztotožňují se s vnímáním, nabírají konkrétnější představu. To je důvod, proč se vzpomínky nemohou ukládat v mozku. Při poruše mozku se neodstraní vzpomínka sama o sobě, ale pouze její schopnost prodloužit se

⁴⁸ Tamtéž, s. 89

⁴⁹ BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 192

v činnost nebo ve slova. Mozek pouze poskytuje duši určitý rámec, do kterého vzpomínka „pasuje“.⁵⁰

Rozdíl mezi čistou vzpomínkou a počítkem není jen ve stupni, ale i v povaze. Aktuální počitek působí na určité části pokožky mého těla. Čistá vzpomínka naopak na žádná místa nepůsobí. Teprve až ji vyvolám z minulosti, přetvořím z čisté vzpomínky skrze její aktualizaci počitek, který je schopný vyvolat pohyb těla. Protože psychologové odstranili mezi čistou vzpomínkou a aktuálním počítkem jakoukoli povahovou diferenci, definují čistou vzpomínku jako méně intenzivní vnímání. Bergson oponuje myšlenkou, že počitek se dá lokalizovat, dá se zjistit jeho místo působení a je extenzivního rázu. Čistá vzpomínka je bezmocná, neužitečná, pokud nedojde k propojení s počítkem a tedy i s přítomným okamžikem. Kvůli své vztahovosti k minulosti je neextenzivního charakteru.

Každá vzpomínka v čistém stavu má potřebu se aktualizovat. Na počátku procesu je vzpomínka vždy minulostního rázu, působí na tělo a to následně vykonává pohyby určované vzpomínkou. Tak se vzpomínka na minulost realizuje, ztělesňuje v přítomnosti. Jedná se o proces, kdy se minulost dožaduje své aktualizace.⁵¹

5. 3. 2 Proces vzpomínání

Bergson odlišil tři základní pojmy spojené s aktualizací vzpomínky. Je to pojem čisté vzpomínky, která je nezávislá. Dále pojem „vzpomínka-obraz“ obsahující něco z čisté vzpomínky, to, co se začíná ztělesňovat, ale i něco z vnímání, kam se chce ona vzpomínka-obraz ztělesnit. A nakonec samotné vnímání, ve kterém je zahrnuta vzpomínka-obraz. Je velmi těžké rozlišit, kde má každá část svůj počátek a kde svůj konec, protože se do sebe prolínají a vytvářejí tak souvislý pohyb.

⁵⁰ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 95

⁵¹ Tamtéž, s. 103

Chceme-li vyvolat určitou vzpomínku, musí naše paměť vykonat pohyb. Zaměříme se na onu určitou vzpomínku, a abychom mohli pokračovat v jejím vyhledávání, musíme se „vymanit“ z přítomnosti a přesunout se nejprve do obecné minulosti a postupným zkonkretizováním se ocitneme v příslušné minulosti, kde se vzpomínka nachází. Bergson toto zkonkretizování přirovnává k „zaostřování fotoaparátu“.⁵² Vzpomínka je a navždy vzpomínkou zůstane, protože je již součástí minulosti. Pouze se může aktualizovat v přítomném okamžiku. Prodloužím-li čistou vzpomínku v činnost, stane se obrazem-vzpomínkou a utvoří tak kus mé aktuální přítomnosti. Tím se obraz-vzpomínka odlišuje od čisté vzpomínky, která se váže pouze na minulost, kdežto obraz-vzpomínka je stav v přítomnosti. Pokud se tedy vzpomínka neprodlouží v činnost, je její vybavení si nejasné a při slovní vzpomínce je to moment obvykle vyjadřovaný slovy „mám to na jazyku.“⁵³

Při umístování se do minulosti k nalezení vzpomínky, se jakoby „nevracíme“ (to ani nelze, čas neproudí zpětně), ale minulost se projevuje v nás, v naší přítomnosti.

5. 3. 3 Sen

Sen je pouhá iluze všech věcí, lidí a veškerých našich činů. Vnímáme a reagujeme na podněty nejen v bdělém stavu, ale i ve snu, a vše co se v něm odehrává, vnímáme jako přítomné. Do našeho snu zasahují i vnější počítky – oko, když je zavřené, vnímá rozdíl mezi světlem a stínem a při spánku nám světlo vycházející z lampy může způsobit sen o požáru. Dále to mohou být například zvuky. Ty v bdělém stavu nerozlišujeme, ale při spánku často jednotlivé zvuky vyniknou. Během spánku zvuky nepřestáváme vnímat, jen se transformují na výkřiky, případně mluvu. A stejně jako vizuální a sluchové počítky má na náš sen vliv i hmat.

⁵² Tamtéž, s. 101

⁵³ Tamtéž, s. 100 - 101

Zavřeme-li oči, začnou se nám po chvíli objevovat různobarevné skvrny⁵⁴ různě se měnící a mísící se mezi sebou. Počátkem snu jsou pak tyto skvrny, kterým nějaká naše vzpomínka dá formu a na základě formující vzpomínky se bude dále odvíjet celý sen. Samozřejmě i v bdělém stavu máme vzpomínky, ale jedná se o vzpomínky, které se vztahují k naší aktuální činnosti, k tomu, co právě vnímáme. Vzpomínky podle Bergsona tvoří pyramidu, jejíž špička je neustále v pohybu, splývá s přítomností a pokračuje dále až do budoucnosti. Celá naše minulost do detailu je ve vědomí obsažena, najdeme v ní vše, co jsme zažili, pocítili od prvního probuzení. Při bdělém stavu se nám vyvolávají jen ty vzpomínky, které s aktuální situací souvisí. Ve snu se dostane jen pár vyvolaným vzpomínkám ta možnost, že se budou moci projevit. Podaří se to jen těm, které jsou v souladu s barevnými skvrnami a se všemi vjemy, které tělo vnímá. Během spánku se naše vědomí neodpoutává od okolního světa, ale naopak vjemy a počítky ze smyslů využívá jako látku pro sny.

Dále Bergson zmiňuje nestabilitu snu, kdy se k dojmu ze smyslů přiřazují různé vzpomínky. Příkladem může být zelená skvrna s bílými tečkami, vzpomínka může tuto skvrnu transformovat na sen týkající se kulečníku nebo sen o louce s květy. Jen záleží, která vzpomínka dosáhne cíle a ovlivní přijaté vjemy. Rychlost snu je dána tím, že vizuální vzpomínky se nemusí překrývat s počítkem přesně, jako tomu je v bdělém stavu, a může se tedy odehrávat rychleji.

Po probuzení si většinou sny pamatujeme, ale někdy se nám stane, že si sen nepamatujeme a příčinou je většinou hluboký spánek. Bergson se domnívá, že při těchto snech se noříme do své minulosti ještě více než při běžném spánku.

⁵⁴ Fyziologie a psychologie tento jev nazývá „světelný prach“ či „oční vidiny“ a vzniká při tlaku očního víčka na oční bulvu, čímž dráždí oční nerv. (BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 117)

Ve snech se objevují přeludy, které se připojují k vjemům a počítkům získaných z bdělého stavu. Bdělý stav vnímáme jako mnohem více užitečnější než snění. Sen je pro nás jen nahodilý stav, náhodou se nám o něčem zdá a nevidíme v tom souvislost se skutečným světem, kdežto u bdělého stavu vidíme souvislost s jednáním. Avšak to je podle Bergsona omyl. Vždyť bdělý stav vzniká omezením rozptýleného psychologického života, tedy snu. V bdělém stavu vybíráme, shromažďujeme, „*bdít znamená chtít*.“⁵⁵ Dáme-li chtění stranou, pak se obracíme do snového stavu.⁵⁶

5. 3. 4 Klamné rozpoznání a déjá vu

Klamné rozpoznání je iluze, kdy se domníváme, že celý náš život žijeme znovu. Problém, se kterým se tu setkáváme, je, že nějaká neskutečná vzpomínka je uložena v naší obecné minulosti a osoba postižená touto „halucinací“ se dožaduje přesných dat iluzorních zkušeností, jak jsme k této virtuální vzpomínce přišli. Takováto porucha je podle Bergsona jen přechodná a příroda ji vyvinula, aby ochránila psychologický život člověka. Dochází při ní k zeslabení funkce reality, kdy člověk není schopen odlišit od sebe minulost, přítomnost a budoucnost a není ani schopen správně pojmout skutečnost. Žije jakoby ve snu. Ono oslabení probíhá buď úbytkem psychologických stavů, které zcela vymizí, anebo psychologické stavy zůstanou zachovány, ale chybí jim ta moc probít se do reality. Klamné rozpoznání je identičnost aktuálního a minulého vjemu, kdy minulý vjem se tomu aktuálnímu podobá nejen po obsahové stránce, ale i po stránce afektivního zbarvení.⁵⁷

Hlavním rysem klamného rozpoznání je absence opěrného bodu v minulosti, nenalezneme v ní žádnou podobnost s dřívější zkušeností. A také se zde stírá pomyslné dělítko mezi minulostí a přítomností.

⁵⁵ BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 169

⁵⁶ Tamtéž, s. 116 - 148

⁵⁷ Tamtéž, s. 150

Klamné rozpoznání je naprosto odlišné od běžného rozpoznání. To běžné rozpoznání vzniká při rozpomenutí se na minulý vjem, který opakuje vjem v přítomnosti. Je to rozpoznání, které obsahuje památku na podobnou situaci, ve které jsme právě teď. Situace jsou si podobné, nikoli však identické! Rozpoznávám tak, že se podívám, v čem jsou si obě situace podobné a v čem se liší. Vidím-li film, rozpoznávám každou scénu, herce, až si vzpomenu, že jsem ho již viděl. Jedná se sice o stejný film, ale já se změnil. Nacházím se v tom samém kině, za stejných okolností, ale vedle mě jsou naprosto jiní lidé a i já jsem jinak rozpoložen. V klamném rozpoznání jsou situace identické, mám stejné pocity z toho filmu, já jsem se nezměnil, přítomné je stejné jako minulé. Lze pak o klamném rozpoznání mluvit jako o iluzi, protože iluzí nazýváme to, co je napodobením skutečného poznání.⁵⁸

Jedním z příkladů klamného rozpoznání může být déjá-vu. Mnoho lidí, kteří si déjá-vu prožili, ho interpretují tak, že se jedná o shodu přítomného a minulého vjemu. Bergson v „*Duchovní energii*“ uvádí řadu jmen (např. Jensen, Kraepelin, Sander), kteří popisují déjá-vu jako fenomén zjevného opakování minulosti, „*zdvojený fenomén, který je jednak vjemem, jednak vzpomínkou.*“⁵⁹ Popisují to jako stav, kdy skutečnost byla mimo čas, kdy byla od něj odtržena. Při zcela novém dění, novém aktu, nás zasáhne myšlenka, pocit, zda jsme již jednou něco obdobného nevnímali.⁶⁰

⁵⁸ Tamtéž, s. 187 - 190

⁵⁹ Tamtéž, s. 153

⁶⁰ Tamtéž, s. 153

5. 4 Přítomný okamžik

Pod spojením „přítomný okamžik“ si obyčejný člověk představí to, co právě je. Avšak přítomný okamžik v podání Henri Bergsona je „*to, co se dělá*“⁶¹, je to moment, krátký okamžik, který od sebe dělí minulost a budoucnost, ale nejedná se o žádný časový bod. Můžeme zde rozlišit dva přístupy k přítomnosti. První přístup nalezneme v díle „*Hmota a paměť*“ a pojednává o přítomnosti, ze které je možné předjímání, je vnímána jako prostor pro jednání – tedy působení na okolní předměty, kdy se pohybujeme v prostoru a proto i čas je vnímán prostorově. Ve druhém přístupu není žádná anticipace možná, přítomnost je zcela neodvoditelná a nová. Bergson neponechává žádný prostor pro možnost, že člověk dokáže určité věci předjímat, a ihned podává vysvětlení, že pokud předpovídáme, pak pouze pracujeme s časem v prostoru a nikoli s pravým, skutečným časem.⁶²

To, co právě již není, je bezprostřední minulostí. Každé naše vnímání je v podstatě již pamětí, minulostí a přítomnost je jen špičkou hrotu bodajícího do budoucnosti. A vědomí se snaží aktuální okamžik, tedy bezprostřední minulost, vysvětlit vzpomínkou z minulosti a pokusit se určit budoucnost. Do každého aktuálního vjemu je vždy zahrnuta celá minulost. Jako příklad Bergson uvádí počátek světla. Otevřou-li oči, onen počátek světla je komprimací celé své cesty, kterou prošel světelný paprsek od svého vzniku až k dopadu na mou sítnici. V mém vědomí celá tato minulost zaobírá pouze jeden jediný moment.

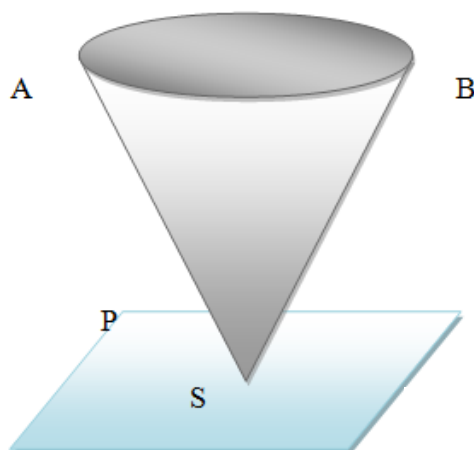
V kapitole o paměti jsme podle Bergsona rozlišili dva typy paměti. Odlišují se od sebe tím, že paměť reflexivních pohybů se nachází v přítomnosti a paměť, která té první pomáhá při rozhodování, se nachází v minulosti. Ale vnímám-li přítomný okamžik jako už vždy uplynulý, tedy jako tu nejbližší minulost, pak se tyto dva zcela odlišné druhy paměti úzce spojují. Naše tělo je

⁶¹ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 112

⁶² ČAPEK, *Henri Bergson na cestě ke skutečnému času*, c. d., s. 240

po tomto spojení chápáno jako znovu a znovu se obnovující část představy. Tělo, protože je samo obrazem, nemůže vytvářet jiné obrazy, je centrem, kde získáváme vjemy z předmětů vnějšího světa a následně tělo zpětně reaguje na vjem adekvátním pohybem.

V díle „*Hmota a paměť*“ Bergson uvádí slavný příklad kužele „SAB“ a plochy „P“, kde kužel je soubor všech vzpomínek, které máme v paměti, podstava kužele „AB“ je stálá, nijak se nemění a spadá do minulosti. Vrchol kužele „S“ představuje mou přítomnost, je v neustálém pohybu vpřed a udržuje kontakt s plochou „P“, což je naše aktuální představa univerza.⁶³ V kontaktu vrcholu „S“ a plochy „P“ dochází k interakcím mezi mým tělem a okolními vnějšími věcmi. V tuto chvíli nastává již zmíněná kooperace dvou typů paměti. Reflexní paměť poskytuje již naučené možnosti reakce na příčinu. Opravdová paměť si buď vybere z již naučených reakcí, nebo si sama v sobě nalezne vzpomínku více adekvátní a tu prodlouží v činnost. V člověku dochází k harmonické spolupráci těchto pamětí a výsledkem je, že člověk je bytostí

Obr. č. 1

⁶³ Univerzum v Bergsonově filozofii je definováno jako systém obrazů, který se vždy mění v závislosti na postoji našeho těla. Jedná se o obraz, ke kterému se všechny ostatní obrazy vztahují. (BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 15)

umějící se dokonale přizpůsobit životu. Takový člověk dokáže pohotově vyvolat vzpomínku analogickou k přítomné situaci a následně zareagovat.

Vzpomínka neustále kmitá, osciluje mezi činností a pamětí, mezi přítomností a minulostí. Nachází-li se v blízkosti podstavy „AB“, projevuje se v různých podobách, může být více či méně stlačená. Táhne-li naopak k vrcholu „S“, má tendenci stát se pohybem v prostoru.⁶⁴

⁶⁴ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 113 - 114

6. Vztah duše a těla

Bergson zde zkoumá, jaký je vztah mezi duší, pamětí a tělem, hmotou. Obě tyto části jsou něco zcela odlišného, ale závěrem Bergsonova zkoumání je, že i přes jejich diferenci jsou si navzájem potřebné. Vždyť duch by nebyl schopen projevit se v prostoru, kdyby nebylo těla, které onen projev vykoná, a tělo bez ducha by bylo jen chátrající hmotou v prostoru, které by chyběl smysluplný podnět k reakci na vnější okolí.

6.1 Vědomí

Vědomí se neustále zaměřuje na budoucnost, zaobírá se tím, co je právě teď, ale vždy je to s ohledem na to, co bude. Náš duch věnuje pozornost tomu, co se bude dít dál v našem životě.

Funkcí vědomí je uchovávat minulost a předpovídat budoucnost, přítomnost hraje roli takového prostředníka, který je jejich „dělitelem“. Přítomnost nemůžeme vnímat, protože je bezprostřední minulostí, takže ji lze jen pochopit. Jediné, co vnímáme, je pouze „rozpětí trvání“⁶⁵, které je tvořeno nejbližší minulostí a očekávanou budoucností. „*Chcete-li, vědomí je spojení mezi tím, co bylo, a tím, co bude, most položený mezi minulost a budoucnost.*“⁶⁶

Také se v rámci vědomí Bergson zaobírá otázkou, kdo nebo co všechno má vědomí. U člověka je vědomí spojeno s mozkem, ale i ti nejjednodušší tvorové, kde nervové elementy splývají s celým organismem, mají vědomí. Bergson říká, že vše živé může mít vědomí.

Bergson se zaměřuje na lidský mozek a celou nervovou soustavu těla. Nervové body, rozesté po celém našem těle jsou vnějšími příčinami aktivovány. Skrze nervová vlákna se vjem dostane do míchy, která buď reaguje na daný vjem automaticky, nebo je podnět přenesen dále do mozku, který

⁶⁵ BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 13

⁶⁶ Tamtéž, s. 13

vyhodnocuje tu nejlepší možnou reakci na podnět. „*Mozek je orgánem volby.*“⁶⁷ Postupujeme-li v živočišné říši níže a níže, dojdeme k fázi, kdy automatická reakce splyne s volbou a je jen velmi obtížné rozlišit, zda se jedná o volbu, kterou vybral mozek jako tu nejvhodnější, nebo se jedná o automatickou reakci.

Vlastnictví vědomí potvrzuje i schopnost reagovat na příčinu vjemu nepředvídatelnými pohyby, tedy ne-automatickými reakcemi. Jak jsem psala výše, ve vědomí se zachovává minulost a předjímá budoucnost, a proto máme možnost volby. Mozek volí díky předjímání budoucnosti, co by mohlo být, zvažuje, jaké pozitivní či negativní dopady by to mohlo přinést, a díky minulosti, do které „nahlíží“ se vyhýbá možnostem, které by mohly být příčinami špatných rozhodnutí. Označíme-li vědomí za paměť a za možnost předpovídat bezprostřední budoucnost, pak ho lze označit i za možnost volby.⁶⁸

Vyvíjíme-li nějakou aktivitu již delší čas, z vědomého pohybu se opakováním stane návyk. Příkladem může být jízda na kole. Jako děti jsme si plně uvědomovaly, že šlapeme, neustále jsme myslely na tlak vyvíjející střídavě naší pravou a levou nohou. Čím jsme byli starší a schopnost jezdit na kole jsme si osvojili, nijak jsme si neuvědomovali, že šlapeme, dělali jsme to automaticky. Vědomý čin přešel do stavu automatické reakce. Podle Bergsona, který říká, že vše živé disponuje vědomím, ve fázi, kdy se vědomá činnost stává automatem, se z činnosti vytrácí ona spontánní reakce a spolu s ní i vědomí.

Dle Bergsona má každá živá hmota na svém počátku možnost volby: buď si zvolí cestu pohybu a akce, kdy se vědomí bude stále prohlubovat, nebo se od možnosti volit oprostí a ponoří se do moře nevědomí.

⁶⁷ Tamtéž, s. 17

⁶⁸ Tamtéž, s. 15 - 17

Vědomí je tedy úplně zcela něco jiného, než je hmota. Svět i hmota o sobě podléhají přírodním zákonům a není tu nic, co by se nedalo předvídat, vše je dáno principem akce a reakce. S vědomím, které má možnost volit, přichází „nepředvídatelný a svobodný pohyb“.⁶⁹ To, že volíme, znamená, že vlastně tvoříme. Aby mohla existovat jakákoliv budoucnost, aby se měla kde realizovat, je životem vyžadováno, aby se zachovávala minulost. Všechny tři základní elementy času tvoří kontinuum. Vědomí chápané jako paměť a předjímání budoucnosti je také chápáno jako „*koextensivní se životem*“.⁷⁰

Moje přítomnost je založena na vědomí o svém vlastním těle, které se rozprostírá v prostoru, působí na něj okolní předměty a reaguje na podněty zvenčí pohyby. Jednodušeji řečeno: mé tělo se nalézá mezi na tělo působící hmotou a hmotou, na kterou tělo zpětně působí pohyby. Je tedy jakýmsi středem, kde si vjemy „vybírají“ způsob, jakým se prodlouží v činnost. Z toho plyne, že mé tělo je to, „*co se v mém trvání právě utváří*“⁷¹, a v hmotném světě je to jediné, co cítíme, že plyne. Má přítomnost je jedinečným souhrnem počítků a pohybů v každém okamžiku trvání. Místo v prostoru zaujímá vždy jeden počítok a jeden pohyb, nemůže být myšleno dvou různých počítků na jednom a téže místě ve stejný okamžik.

Vědomí bez ustání roste, mění se a inovuje. Naopak hmota nepřináší nic nového a opotřebovává se. Ani jednu podstatu nelze definovat z nich samých a proto Bergson dochází k závěru, že musejí mít společný základ, ze kterého společně vycházejí. Hmota jako nutnost a vědomí jako svoboda se zdají být dvě protichůdné formy bytí. A pouze život jako svoboda vložená do hmoty je dokáže usmířit.

Hmota sama o sobě je to, co jasně vymezuje své hranice. Myšlenka je pouhé kontinuum prvků a rozvine se pouze skrze slova. Hmota ponouká k úsilí

⁶⁹ Tamtéž, s. 21

⁷⁰ Tamtéž, s. 22

⁷¹ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 104

a úsilí se může projevit pouze ve hmotě. Pronikne-li myšlenka do hmoty, vědomá bytost se může projevit pohybem v prostoru. Odměnou za toto úsilí je nám radost, radost, že jsme z něčeho něco vytvořili – matka má radost ze svého dítěte, které „vytvořila“.

Ze všech těchto faktů lze vyvodit závěr, že vědomí je chápáno jako síla vložená do hmoty za účelem ji ovládnout a využít ji ku svému prospěchu. Síla se projevuje skrze dva komplementární způsoby: 1) uvolnění nashromážděné energie v pohyb, 2) kontrakce, kdy hmota v sobě shromažďuje energii, aby později mohla být uvolněna a převedena v pohyb.

Vědomá síla přináší do vnějšího světa stále něco nového a zpětně ovlivňuje i nitro osoby, což je hlavní účel lidského života, tedy sebetvoření. Ta vědomá síla je duch, duše, Já, je to síla, jež ze sebe vydá více, než obsahuje.⁷²

6.2 Tělo

Zdravý rozum vnímá každého člověka, každou živou bytost jako těleso řízené vnějšími přírodními zákony. Vedle mechanických pohybů zvnějšku jsou uvnitř těla také pohyby, které se od těch vnějších liší svou nepředvídatelností, jedná se o tzv. „volní pohyby.“⁷³ Původem těchto pohybů je Já, které v čase i v prostoru přesahuje tělo. V prostoru je tělo jasně definované, má své hranice, nemůže s druhými objekty jakkoli splývat. V čase existuje tělo právě teď v současnosti, a přestože čas zanechává na těle určité stopy, jedině vědomí dokáže vnímat minulost. Nad to má vědomí schopnost podržet si minulost a následně předpovídat budoucnost.⁷⁴

Všechny předměty vnějšího světa působí na moje smysly a vytvářejí obrazy. Mezi obrazy navzájem dochází k interakci, podléhají stejným přírodním zákonům atd. Ale existuje pouze jeden jediný obraz, který známe jak

⁷² BERGSON, H. *Duše a tělo*. Olomouc: Votobia, 1995, s. 10

⁷³ Tamtéž, s. 7

⁷⁴ Tamtéž, s. 6 - 10

z vnějšku, tak zevnitř (pomocí afikcí), čímž se odlišuje od ostatních obrazů, které získáváme pouze zevnějšku, a tím je tělo.

Vnější obrazy mají vliv na můj obraz, na moje tělo, dávají mu nějakou příčinu k pohybu. Tělo na okolní předměty působí buď striktně danou reflexivní činností, anebo činností volní, kdy má možnost volit mezi mozkiem navrženými možnostmi reakce. Následně pod vlivem vnějšího obrazu tělo reaguje pohybem a jakoby „vrací“ pohyb zpět vnějším obrazům. Tělo se tedy chová jako jiné obrazy – ovlivňuje druhé, jen se odlišuje způsobem, jakým pohyb „vrací“ zpět. Tato vzájemná interakce probíhá v čase, kdy nezávislá paměť kupí všechny obrazy v řadě tak, jak se v čase objevují. Posledním obrazem je vždy tělo a jeho okolní vnější svět, který získáme náhlým řezem do dění. Tělo je zde centrem, jeho odezvy na okolní působící předměty jsou více méně složité – záleží na příčině reakce a na propracovanosti mého pohybového systému.

Tělo samo o sobě nemá schopnost vytvářet jiné obrazy, vždyť samo je obrazem. Jako „speciální“ obraz má k jiným obrazům zvláštní vztah. Jeden obraz reaguje na druhý tak, jak je předem dáno. Tělo si svůj způsob reakce vybírá z fyzických možností, které mu přinesou prospěch. Jsou-li předměty blízko, každý z nich rozeznávám, mohu s nimi hýbat, dotýkat se jich a jsou tedy v mém zájmu, naopak jsou-li předměty vzdálené, můj zájem o ně se vytrácí.

Tělo je protkáno dostředivými (aférentními) a odstředivými (eferentními) nervy. Vnější věci působí na aférentní nervy, z nichž počítky putují do nervových center, kde probíhají rozmanité pohyby molekul, které jsou vždy závislé na povaze a poloze onoho vnímaného předmětu. Změníme-li předmět (např. polohu), změní se i vztah mého těla k němu a tím pádem dochází i k přeskupení pohybů molekul. Z nervových center eferentními nervy putuje nejlepší možná reakce, která se projeví v prostoru.

Mezi funkcí mozku a funkcí míchy vidí Bergson diferenci ve stupni. Mícha na vjem z vnějšku reaguje přímo, automaticky. V mozku je vzruch „pouhým počátkem“ reakce, Bergson to označuje tak, že „zduševní v poznání.“⁷⁵ Dojde ke zpracování možných reakcí a pak se vzruch, obohacený o možné reakce, vrací zpět do míchy, která si z předložených možných reakcí vybere jednu a ta bude převedena na reakci, na pohyb v prostoru.⁷⁶

Úkolem mozku je dávat tělu pokyny, které napodobují to, co chce duše. Bergson mozek označuje za „*orgán pantomimy*.“⁷⁷ Spojuje nás s realitou, udržuje naše vědomí v soustředění se na svět. Slabá otrava alkoholem či jiná trvalá intoxikace mohou zapříčinit narušení duševního života, myšlení se pak nepojí s odpovídajícími věcmi, přemýšlíme jako by ve snu, mimo realitu. Dále mozek znemožňuje duchu otočit se do minulosti, protože naším osudem je žít, jít kupředu a jednat. Celá minulost je tu stále s námi, ale mozek nám vždy odkryje jen pouze potřebnou část, jež nám má pomoci se rozhodnout při jednání, vysvětlit aktuální situaci.

Naše tělo nás také chrání před zbytečnými vjemy. Podle Bergsona získáváme mnohem více vjemů, než si vědomí uvědomuje. Mozek přijaté vjemy třídí a vše, co nevyhovuje, mému vědomí odepře.

Bergson se racionální úvahou dobral k myšlence, že vědomí, duše obsahuje více než mozek, ke kterému vědomí bezpochyby patří. Mít tu možnost nahlédnout do mozku, jak se pohybují a uspořádávají atomy, stejně bychom věděli pouhé minimum toho, co v duchu probíhá, věděli bychom pouze to, co lze vyjádřit skrze gesta a pohyby. Ostatní bychom vědět nemohli. Kdyby psychologie a obor zabývající se mozkovým mechanismem dosáhly vysoké úrovně, mohli bychom snad alespoň říci, jaký mozkový stav odpovídá tomuto stavu duše, nikoliv však naopak, protože jednomu mozkovému stavu by

⁷⁵ BERGSON, *Hmota a paměť*, c. d., s. 21

⁷⁶ Tamtéž, s. 14 -16

⁷⁷ BERGSON, *Duchovní energie*, c. d., s. 104

odpovídalo několik stavů duševních. Duševní stav vysoce přesahuje stav mozkový, ten dokáže projevit pouze to z duševních stavů, čeho je schopen, a tím jsou prostorové pohyby.⁷⁸

Minulost v těle přetrvává v podobě pohybových reflexů a obrazy samy o sobě se musejí zachovávat jinak. Bergson je tedy nucen formulovat následující domněnky: minulost se uchovává ve dvou různých podobách – v hybných mechanismech a v nezávislých vzpomínkách. V aktuální situaci naše tělo reaguje automaticky podle okolností, anebo vědomí hledá v minulosti obdobnou situaci, aby ji mohla využít a následně dát povel k pohybu. Bergson hovoří o těle jako o nepevné hranici, která se neustále posouvá do budoucnosti. Každá naše reakce je již minulostí, v každém momentě, kdy prodloužím představu v činnost, se stává minulostí. Z toho vyplývá tvrzení, že vyvolané vzpomínky, nezávisle na časovém uspořádání, načrtnou ve vědomí možnost, jak se projevit v prostoru.

V rámci procesu vzpomínání duch působí na tělo tím, že vyvolává vzpomínku, která se promění v počitek, jež je schopný vyprovokovat nervová centra k určité reakci. Podle Bergsona je úkolem těla volit mezi nepřeborným množstvím vzpomínek právě tu užitečnou, tu, která nám pomůže osvětlit právě nastalou reálnou situaci.

Mezi duší a tělem existuje určitá vztahovost. Bergson je od sebe jasně diferencoval, ale zároveň došel k závěru, že mezi nimi existuje spojitost. Vždyť skrze čisté vnímání se dostáváme ke hmotě a skrze paměť se zase ocitneme

⁷⁸ BERGSON, *Duše a tělo*, c. d., s. 35

v duchu. Jak jsem zmínila výše, Bergson zastává názor, že duševní přesahuje tělesné, z čehož lze usuzovat, že duše dále přežívá po smrti těla. Protože kdyby byl duševní život ekvivalentem mozkového, pak by duše zanikla spolu s tělem a dále by nebylo nic.

7. Svoboda

Jak jsem již zmínila výše, Bergson se ve svém promýšlení o čase dostal i k souvisejícím tématům a jedním z nich je právě lidská svoboda.

Ve „*Vývoji tvořivém*“ popisuje svobodné jednání jako neopakovatelné, nelze dva svobodné akty prožít stejně, při každém jednotlivém aktu se totiž budeme cítit sice možná podobně, ale nikdy to nebude stejné. Ani nelze vrátit dějiny nazpět, abychom ten stejný svobodný akt znovu prožili.

Dále je podle Bergsona nemožné svobodné jednání přesně definovat, ani slovy, ani symboly. „*Svobodou se nazývá vztah konkrétního Já k aktu, který koná.*“⁷⁹ A onen vztah se nedá jasně, zřetelně vymežit. Za svobodný akt můžeme považovat ten, jenž i přes znalost všech antecedencí nemůžeme předvídat. Svobodné jednání je takové jednání, které vychází z naší vůle a je pouze na nás, zda se rozhodneme jednat tak či onak. Nejedná se o nic mechanického, automatického a tudíž ani nelze předpovídat, jak se zachováme, jaká učiníme rozhodnutí. Nehrají zde roli ani předchozí podmínky svobodného aktu, důvodem je různorodost vnitřních stavů, které se již neobjeví ve stejné posloupnosti. Tudíž zde nemůže platit představa, že tytéž příčiny vyvolají tytéž účinky. Svoboda tedy vychází z naší svobodné vůle, naše rozhodování není predestinované, vždycky záleží na našem aktuálním postoji k nově nastalé situaci. K popření svobody dochází v momentě, kdy ztotožníme čas s prostorem.⁸⁰

V „*Čase a svobodě*“ v kapitole o „*Organizaci stavů vědomí – svoboda*“ se Bergson zabývá otázkou možnosti předvídání budoucnosti. Zmiňuje proti sobě deterministy a indeterministy. Podle deterministů tu jsou určité předpoklady, z nichž vychází pouze jeden možný akt. Naopak zastánci svobodné vůle říkají, že ty samé předpoklady povedou k více než jednomu

⁷⁹ BERGSON, *Čas a svoboda*, c. d., s. 169

⁸⁰ Tamtéž, s. 177

možnému aktu. Bergson podává příklad, kdy naše neustále se vyvíjející Já se rozhoduje mezi zdánlivě protikladnými možnostmi. Já váhá mezi těmito možnostmi a nakonec si jednu z nich vybere. Pokud si vybereme možnost A, pak možnost B bude vždy otevřena pro případ, že by v rámci změny Já došlo ke změnám jeho potřeb, kterým právě teď spíše vyhovuje možnost B. To samé platí i pro případ, že si nejprve vybereme možnost B, možnost A zůstane stále otevřena, kdyby došlo ke změně Já.

Při rozhodování mezi možnostmi je dle deterministů vše nahodilé a to díky naší neznalosti všech podmínek nastalé situace. A naše předvídání by bylo pravděpodobnější, kdybychom znali více hledisek oné situace. O neomylném předvídání se dá hovořit pouze, známe-li dokonale a úplně všechny předpoklady. Avšak podle Bergsona není otázka svobody ani determinismem, ani indeterminismem vyřešena.⁸¹

„Jednati svobodně značí být znovu vlastníkem sebe, t. j. umístiti se znovu v čistém trvání.“⁸²

⁸¹ Tamtéž, s. 143

⁸² Tamtéž, s. 179

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo ukázat, jak představitel filozofie života Henri Bergson pojímal čas a jeho plynutí. Svým pojetím se zcela odlišuje od dosavadních filozofů a vědců, kteří se touto problematikou také zabývali. Bergson přišel s myšlenkou, že opravdový čas není časem fyziky nebo matematiky, že není dělitelný, ani nemůže být promítán do prostoru. Skutečný čas je plynoucí, nedělitelné trvání, které je zakoušené lidským vědomím.

Při svém bádání o čase Bergson narazil i na otázky tykající se svobody a vztahu duše a hmoty. Lidské jednání je takové jednání, které vychází z naší svobodné vůle. Máme možnost zvolit tuto či jinou možnost, na jejím základě se bude dále odvíjet náš život a otevřou se nám nové možnosti. Podle Bergsona není naše svoboda ničím determinovaná, protože náš psychologický akt v sobě vždy zahrnuje celou minulost a nepředvídatelný okamžik, ve kterém se naše já rozhoduje pro jednu nebo druhou možnost.

Bergson vymezil vztah mezi hmotou a duší. Popsal dvě zcela různé entity, které nemají spolu nic společného. Hmota spadá do vnějšího světa, do prostoru, který je vymezen časem a čas je pro něj limitující. Vyzdvihuje lidské tělo, jako speciální hmotu, která reaguje na vnější podněty. A to jen díky paměti, která v sobě uchovává celou minulost a poskytuje mozku možné scénáře spolu s možným výsledkem. Mozek si vybere a pohyb vykoná. Paměť tedy na rozdíl od těla sídlí v minulosti a poskytuje mu již prožité minulé zkušenosti, které jsou podobné aktuální situaci. Je tedy zřejmé, že ačkoliv jsou tyto dvě entity naprosto odlišné, kdy jedna spadá do přítomnosti a druhá do minulosti, dochází k jejich kooperaci. Vztah paměti a těla se dá vyjádřit tak, že paměť se skrže podané možnosti mozku a jejich následnému provedení projevuje tělem v prostoru. Tělo by bez paměti bylo jen obyčejnou hmotou

v prostoru. Bergson dále také zmiňuje, že duševní převyšuje tělesné a že přes smrt tělesného duševní stále přežívá.

Pojem čas, který jsem si vybrala pro svou bakalářskou práci, byl zajímavým tématem, ale teprve po prostudování Bergsonových děl týkajících se pojetí času si uvědomuji, jak je čas široké téma, které ještě stále vytváří prostor pro další teorie. Je potřeba si uvědomit důležitost Bergsonova pojetí času a jeho význam pro další bádání. S časem se setkáváme v každodenním životě, známe čas, který měříme hodinami, mluvíme o čase jako o minulosti a budoucnosti, používáme termín „na to je čas“, ale Bergson šel do hloubky tohoto pojmu a přiblížil čas z pohledu nitra člověka - vnímání, vzpomínky, sny.

Seznam použité literatury

1. ARISTOTELÉS. *Fyzika*. Praha: Petr Rezek, 1996, 503 s. ISBN 80-860-2703-1.
2. BERGSON, H. *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Jaroslav Samec, 1947, 190 s.
3. BERGSON, H. *Duchovní energie*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, 287 s. ISBN 80-702-1485-6.
4. BERGSON, H. *Duše a tělo*. Olomouc: Votobia, 1995, 87 s. Malá díla, sv. 21. ISBN 80-858-8568-9.
5. BERGSON, H. *Hmota a paměť: esej o vztahu těla k duchu*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, 191 s. ISBN 80-729-8065-3.
6. BERGSON, H. *Myšlení a pohyb*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2003, 279 s. Myšlenky, sv. 10. ISBN 80-204-1008-2.
7. BERGSON, H. *Vývoj tvořivý*. Praha: Jan Laichter, 1919.
8. ČAPEK, J. *Filosofie Henri Bergsona: základní aspekty a problémy*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003, 189 s. ISBN 80-729-8071-8.
9. ČAPEK, J. *Henri Bergson na cestě ke skutečnému času*. Filosofický časopis, 2002, 50(2), s. 229-248. ISSN 0015-1831.
10. ČAPEK, M. *Henri Bergson: Laureáti Nobelovy ceny 27*. 1. vyd. Praha: Družstvo Máje, 1939.
11. DELEUZE, G. *Bergsonismus*. 1. vyd. Praha: Garamond, 2006, 139 s. ISBN 80-869-5541-9.

12. FLOSS, K. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus: [disertační práce obhájená na katedře filozofie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 25. 6. 1969]*. 1. vyd. Olomouc: Universita Palackého, 1991, 139 s. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. ISBN 80-706-7186-6.
13. HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. 2., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002, 487 s. ISBN 80-7298-048-3.
14. KANT, I. *Kritika čistého rozumu*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2001, 567 s. ISBN 80-729-8035-1.
15. PLATÓN. *Timaios, Kritias*. 3., opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003. ISBN 80-86005-07-0.
16. SOKOL, J. *Čas a rytmus*. 2., rozš. vyd. Praha: Oikoymenh, 2004, 332 s. Oikúmené, sv. 103. ISBN 80-729-8123-4.

Seznam příloh

CD – elektronická verze bakalářské práce ve formátu PDF